

Н. Ю. Балабуст, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСТЕРНАТ ЯК ОДНА З ФОРМ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Балабуст Н. Ю.

Педагогічний екстернат як одна з форм підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Автором статті на основі вивчених і проаналізованих правових та нормативних актів, а також архівних, історико-педагогічних та документальних матеріалів висвітлено таку форму підготовки вчителів для освітньої галузі Подільської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), як педагогічний екстернат. В статті акцентовано увагу на проведенні спеціальних випробувальних екзаменів для осіб, які бажали отримати звання учителя гімназії і прогімназії, а також навчальних закладів відомства імператриці Марії, вихователя гімназії і прогімназії, учителя повітових училищ, приватного початкового учителя і вчительки, вчителя малювання, креслення і чистописання в гімназіях і повітових училищах. Водночас введено в науковий обіг низку матеріалів з фондів Вінницького і Хмельницького обласних державних архівів.

Ключові слова: Поділля, освіта, підготовка, педагогічний екстернат, вчителі, учні, царизм, спеціальні випробування, екзамени.

Балабуст Н. Ю.

Педагогический экстернат как одна из основных форм подготовки педагогических кадров для образовательной сферы Подольской губернии (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.)

Автором статьи на основе изученных и проанализированных правовых и нормативных актов, а также архивных, историко-педагогических и документальных материалов отражена такая форма подготовки учителей для образовательной отрасли Подольской губернии (вторая половина ХІХ - начало ХХ в.) как педагогический экстернат. В статье акцентировано внимание на проведении специальных испытательных экзаменов для лиц, желающих получить звание учителя гимназии и прогимназии, а также учебных заведений ведомства императрицы Марии, воспитателя гимназии и прогимназии, учителя

уездных училищ, частного начального учителя и учительницы, учителя рисования, черчения и чистописания в гимназиях и уездных училищах. А также введено в научный оборот ряд материалов из фондов Винницкого и Хмельницкого областных государственных архивов.

Ключевые слова: Подолье, образование, подготовка, педагогический экстернат, учителя, ученики, царизм, специальные испытания, экзамены.

Як показало вивчення цього питання, освітня сфера Подільської губернії в зазначений період постійно відчувала гостру потребу і нестачу не тільки шкільних приміщень, обладнання, підручників, методичних посібників та наочних матеріалів (карт, схем, графіків, діаграм), але й підготовлених педагогічних кадрів. Враховуючи те, що в Подільській губернії, окрім духовної семінарії, не було інших вищих навчальних закладів, як, до речі, й в багатьох російських губерніях, питання кадрового забезпечення весь час було на порядку денному. Потреба у вчителів була настільки великою, що міністерство народної освіти дозволяло вчителювати навіть відставним унтер-офіцерам, морським офіцерам, волосним писарям, дячкам, паламарям і священикам. Як бачимо, актуальність і важливість досліджуваної проблеми її соціально-педагогічна і наукова значущість, доцільність ґрунтового аналізу і переосмислення зумовили вибір теми цієї статті.

До вищезазначеної проблеми, як свідчить аналіз, неодноразово звертались дореволюційні, радянські та сучасні вітчизняні дослідники Л. Анохіна, М. Барсов, Л. Бадья, Ш. Ганелін, М. Заволока, В. Єлісеєв, В. Смирнов, В. Науменко, К. Міхалевич, Н. Зінченко, С. Сірополко, Н. Мукалов, Р. Родин, О. Ванчаков, П. Жильцов, В. Величкіна, Ф. Корольов, В. Трутовський, Ф. Теремитін, М. Завалова, Ф. Паначин, І. Сесак, Г. Мітін, В. Фармаковський, В. Гульдман, Т. Яковець та інші.

В їх публікаціях висвітлювались окремі аспекти зазначеної теми, однак комплексного, узагальнюючого дослідження ще не було проведено, тому *метою цієї статті* є спроба ґрунтового і аргументованого аналізу такої важливої проблеми як підготовка педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Як свідчать архівні та документальні матеріали, становище вчителів Подільського краю, як і в більшості інших губерній Російської імперії, було вкрай важким, малооплачуваним, їх освітньо-професійний рівень був недостатнім, а убогість матеріального забезпечення, відсутність нормального житла, морально-політична приниженість, низький престиж педагогічної праці зумовлювали велику плінність вчительських кадрів, особливо сільської школи тощо. Так, наприклад, в Подільській губернії в 1868 р. із 1159 церковно-парафіяльних шкіл тільки в 538 таких закладах викладали вчителі з певною освітою (між якими були й відставні солдати, унтер-офіцери, волосні писарі, грамотні селяни тощо), а в інших були місцеві дячки, паламарі, інколи священники. Із усіх вчителів лише 813 отримували зарплату, мінімум якої складав 4 рублі, а максимум доходив до 240 рублів на рік [1, с. 25 – 26]. Якщо в 1899 р. тільки 30% вчителів отримували за рік 300 рублів, то в 1911 р. вчителі міністерських початкових училищ Поділля мали зарплату менше 50 рублів – 293 особи, від 50 до 100 рублів – 464 особи, від 100 до 150 рублів – 79, від 150 до 200 рублів – 27 і більше 200 рублів – 834 особи [2]. Варто також зазначити, що якщо викладач середньої і вищої школи в російських губерніях отримував від 750 до 2 тис. рублів на рік, то вчитель початкової школи в Україні отримував всього від 50 до 350 рублів [3, с. 39].

Як вже зазначалося, важке матеріальне становище, невирішеність квартирної проблеми, відсутність можливості купувати необхідну методичну, історичну і художню літературу, мати власну бібліотеку, негативно впливало на поповнення вчительського корпусу здібними і талановитими педагогами. Тому протягом другої половини XIX – початку XX ст. великого поширення набула практика педагогічного екстернату. Вчителями початкових шкіл, викладачами та вихователями гімназій, прогімназій, ліцеїв, училищ ставали особи, які здавали спеціальні іспити у визначених навчальних закладах і одержували відповідні свідоцтва. В кінці XIX ст. в освітній сфері Російської імперії, зокрема й в Подільській губернії, таких вчителів було біля 20% [4, с. 141]. Зрозуміло, що в зазначений період з боку держави було підготовлено і

прийнято цілу низку правових та нормативно-інструктивних актів щодо підготовки педагогічних кадрів, які не пройшли навчання у середніх педагогічних навчальних закладах. Так, наприклад, 22 квітня 1868 р. були затверджені відповідні правила „До питання про спеціальні випробування по міністерству народної освіти”, якими передбачалося, що экзамени проводяться для отримання таких звань: а) учитель гімназії і прогімназії, а також навчальних закладів відомства імператриці Марії; б) вихователя гімназії та прогімназії; в) учителя повітових училищ; г) приватного початкового учителя і вчительки; ж) вчителя малювання, креслення і чистописання в гімназіях і повітових училищах. Особи, які отримали такі звання раніше, не підлягали новим випробуванням [5, с. 450 – 452].

Варто зазначити, що екстернат був запроваджений як тимчасовий захід для швидкого наповнення педагогічними кадрами мережі освітніх закладів без особливих зусиль та витрат з боку держави, адже на підготовку такого фахівця не витрачалися ні час, ні кошти, а навпаки – встановлювалася певна плата за складання випробувальних екзаменів, за свідоцтво і гербовий збір (всього 6 руб. 75 коп.). Перездача екзаменів також оплачувалася у повному обсязі. З часом цей тимчасовий захід фактично став постійним. Вихідці з малозабезпечених сімей звільнялися від сплати за випробування. Однак, одержавши вчительське звання, такі педагоги, як правило, направлялись на роботу у віддалені села [30, с. 20 – 21]

Встановлювалося, що спеціальні випробування були двох видів: повні і скорочені. Повному випробуванню підлягали особи, які пройшли весь гімназійний курс, але не мали атестата про закінчення курсу в будь-якому вищому казенному закладі імперії. Також це стосувалося тих, хто закінчив вищий навчальний заклад, однак не за профілем майбутньої професії [6, с. 14].

Скороченому спеціальному випробуванню підлягали особи, які одержували освіту в одному з вищих навчальних закладів імперії і мали схвальний атестат про закінчення курсу по факультету і головному предмету, обраному для одержання відповідного учительського звання. Кандидати і

магістри духовних академій, які побажали стати вчителями гімназії і прогімназії, проходили випробування за правилами, затвердженими міністром народної освіти 1 квітня 1867 р. [6, с. 14 – 15]. Випускники духовних семінарій, зокрема й Подільської, які бажали отримати звання учителя повітового училища або домашнього вчителя, допускались до скороченого спеціального випробування згідно циркулярного розпорядження міністра народної освіти від 7 серпня 1871 р. [7, с. 11].

Від спеціального випробування звільнялися особи, які закінчили повний курс в імператорському історико-філологічному інституті, випускники університетських учительських семінарій, а також згідно окремих розпоряджень міністерства народної освіти. До речі, в Російській імперії функціонували лише два історико-філологічні інститути – в Петербурзі і Ніжині. Однак малочисельні випуски цих навчальних закладів не могли задовольнити зростаючу кількість гімназій і прогімназій відповідними педагогічними кадрами. Так, наприклад, за 1875 – 1900 рр. у Ніжинському історико-філологічному інституті було підготовлено всього 321 вчителя [8, с. 131].

Особи, які бажали отримати відповідні вчительські звання, проходили повні і скорочені випробування у вищих навчальних закладах, а якщо в губерніях, зокрема й в Подільській, не було таких закладів, випробування проводились в гімназіях та інших середніх спеціальних закладах. В університетах та інститутах створювались особливі випробувальні комітети під керівництвом окружного інспектора або професора закладу, а в гімназіях – на педагогічних радах, під головуванням директора гімназії. Щодо іноземців, які також хотіли стати педагогами, то вони повинні були пройти повні випробування, якщо не було свідоцтв про закінчення будь-якого середнього спеціального закладу в імперії; а ті, хто мав відповідні свідоцтва, підлягали скороченому випробуванню.

На Поділлі в основному діяв педагогічний екстернат в Кам'янець-Подільській чоловічій і жіночій гімназіях, дирекції народних училищ,

Проскурівському Олексіївському реальному училищі, у Вінницькому реальному училищі, Немирівській чоловічій гімназії тощо.

У 1888 р. Св. Синод РПЦ надав право радам духовних семінарій та училищ, радам єпархіальних жіночих училищ та правлінням жіночих училищ духовного відомства проводити спеціальні екзаменати та видавати свідоцтва вчителів та вчительок парафіяльних шкіл [31; 32]. Без пробного уроку учительські посади в сільських школах з 1884 р. було дозволено займати випускникам духовних семінарій, оскільки у цих закладах вивчався такий предмет як педагогіка [33].

Бажаючі особи подавали на ім'я ректора вищого навчального закладу, або відповідно директора гімназії, клопотання, в якому вказувалось з якого предмету вони хотіли б отримати звання учителя. До клопотання додавались: свідоцтво про народження і хрещення; атестат або свідоцтво про освіту; свідоцтво про схвальну поведінку тощо. Випробувальники повинні були виконати письмові роботи, усні екзаменати, дати два пробних заняття. Основою для письмових і усних випробувань були спеціальні програми, підготовлені екзаменаторами із відповідних предметів. Пробні уроки проводились у початковому і вищому класах в присутності керівника закладу або членів випробувального комітету, педагогічних рад. Випробування проводились з 1 вересня по 1 травня навчального року [6, с. 16 – 18].

Згідно з „Правилами для спеціальних випробувань на звання учителя і вихователя прогімназій і гімназій” бажаючі особи повинні були на екзамені із російської мови з церковно-слов'янською і словесності письмово висвітлити по одному питанню з історичної граматики російської мови, церковно-слов'янської мови і історії російської літератури, як основних предметів, і по два усних питання з цих предметів. Допоміжними дисциплінами була логіка і психологія (одне питання), латинська мова (переклад латинського тексту на російську мову) [6, с. 18 – 19].

Якщо взяти математику і фізику, то випробувальники здавали основні предмети – чисту математику (два письмових завдання і п'ять усних питань),

фізику і фізичну географію (два письмових завдання і три усних питання), а також допоміжний предмет – астрономію (одне усне питання). Щодо історії вимагалось ґрунтовне знання російської і загальної історії, особливо древньої історії (письмово по одному питанню з російської і одному питанню з загальної історії; усно – два питання з російської історії, три питання із загальної історії – по одному з древнього часу, середніх віків і нового періоду). По географії вимагались ґрунтовні знання з політичної географії із статистичними викладками, а також з основних положень математичної і фізичної географії (письмово – одне питання з російської географії і одне питання із загальної географії; усно – два питання з російської і три питання із загальної географії: по одному – із політичної, математичної і фізичної дисципліни). Допоміжний предмет із історії і географії – латинська мова (усний переклад латинського тексту на російську мову). На випробуваннях з природничої історії та хімії основними предметами були зоологія, ботаніка, мінералогія і хімія (неорганічна, органічна і аналітична). Письмово і усно з цих предметів висвітлювалось по два питання. Допоміжними дисциплінами були експериментальна фізика і фізична географія – по два усних запитання. Аналогічні умови ставились перед випробувальниками, які бажали одержувати звання вчителя однієї з іноземних мов [6, с. 21 – 23].

Особам, які пройшли всі випробування і провели задовільно пробні уроки, навчальний округ видавав відповідні свідоцтва, їм присвоювався певний чин як державному службовцю, а також вони мали право на матеріальне забезпечення, зарплату, пенсію та інші пільги згідно з статутами гімназій і прогімназій, затвердженими імператорським указом від 19 листопада 1864 р. [6, с. 24].

У Вінницькому та Хмельницькому обласних державних архівах, а також в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) збереглося чимало клопотань, заяв, прохань і звернень громадян різних станів і чинів щодо допущення їх до спеціальних випробувань на вчительські звання і одержання відповідних свідоцтв, що давали право викладати обраний навчальний предмет

в гімназіях, прогімназіях, училищах різного типу, духовних закладах, в приватних домах тощо. Так, наприклад, в Хмельницькому архіві у фонді № 319 „Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія” зберігається окрема справа № 32 „Про клопотання різних осіб щодо допущення до випробувань на звання вчителів повітових училищ” [9, с. 2-18], а також прохання Ф. Маркевича на звання учителя співів у гімназії [10, арк. 1-4], Л. Гаккебут – про випробування і дозвіл на навчання дітей в Подільській губернії [11, арк. 2-7], справа № 264 „Прохання про допущення до здачі екзаменів на звання вчителів міських і сільських парафіянських училищ, початкових народних і приватних учителів, формулярні списки і свідоцтва про здачу екзаменів” [12, арк. 1 – 155], клопотання Ф. Жуковського про допуск до здачі екзаменів на звання вчителя математики повітового училища [13, арк. 2 – 8], Л. Синьогуба – на звання вчителя математики повітового училища [14, арк. 2-13], Є. Соломон – на звання домашньої вчительки із словесності і російської мови [15, арк. 2 – 15], Ф. Деленович – на звання вчителя сільського народного училища [16, арк. 2 – 9], А. Лобатинського – на звання учителя сільського однокласного народного училища [17, арк. 2 – 6], Г. Ревуса – на звання учителя арифметики і географії повітового училища [18, арк. 2 – 10], справи № 136 і 137 „Щодо клопотання приватних осіб про допуск до здачі екзаменів на звання вчителів сільських парафіяльних, початкових училищ і приватних вчителів” [19, арк. 2 – 51], „Щодо клопотання різних осіб про допуск до здачі екзаменів на звання вчителів математики повітових училищ” [20, арк. 2 – 55], М.Сочинського – на звання вчителя сільського парафіяльного училища [21, арк. 2 – 5], І. Штемберга – на звання вчителя міського парафіяльного училища [22, арк. 2-9], М. Булатової – на звання вчительки сільського парафіяльного і початкового народного училища [23, арк. 1 – 4], А. Гронтовського – на звання вчителя географії повітового училища [24, арк. 2 – 8], Ц. Сельської – на звання вчителя французької мови [25, арк. 2 – 11], Г. Угриновича – на звання повітового учителя [26, арк. 1 – 3], окремі справи №№ 554 – 555 – про допуск на звання учителя початкової школи [27, арк. 2 – 104; 28, арк. 2 – 69] та ін.

У фонді № 57 „Проскурівське Олексіївське реальне училище” зберігається чимало аналогічних справ, наприклад, справа № 15 „Клопотання різних осіб про допуск їх до екзаменів на отримання звання вчителя народних училищ”, де є прохання Є. Освяницької, М. Вельського, Є. Липницького, М. Тарановича та багатьох інших бажаючих одержати такі звання [29, арк. 1 – 80]. Подібні справи, як вже зазначалося, зосереджені в Хмельницькому обласному державному архіві у фондах „Кам’янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія”, „Дирекція народних училищ”, у Вінницькому обласному державному архіві у фондах „Вінницький учительський інститут”, „Вінницьке реальне училище”, „Могилів-Подільське реальне училище” тощо.

Так, у фонді № 65 „Кам’янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія” зберігається чимало подібних справ, наприклад, справа № 314 „Списки осіб, які здали екзамен екстерном і результати екзаменів” [34, арк. 2 – 189]; справа № 329 „Прохання щодо допуску до здачі екзаменів екстерном” [35, арк. 2 – 46]; справа № 335 „Клопотання про здачу екзаменів екстерном” [36, арк. 4 – 342]; справа № 361 „Результати екзаменів осіб, які здавали їх екстерном” [37, арк. 3 – 134]; справа № 401 „Свідоцтва про здачу екзаменів екстерном” [38, арк. 2 – 99]; справа № 414 „Списки осіб, що здавали екзамен екстерном” [39, арк. 2 – 35]; справа № 463 „Клопотання про допуск до здачі екзаменів екстерном” [40, арк. 2 – 65] тощо.

У фонді 15 „Вінницьке реальне училище” є, наприклад, справи: № 115 „Листування з попечителем Київського навчального округу про неблагонадійність учнів та випробування на звання вчителя початкової школи” [41, арк. 3 – 132]; № 135 „Екземенаційні роботи тих, хто здавав екзамен на звання вчителя” [42, арк. 2 – 236]; № 136 „Протоколи випробувань” [43, арк. 3 – 85]; № 191 „Перевідні свідоцтва та документи тих, хто проходив випробування екстерном у реальному училищі” [44, арк. 2 – 58] та ін. У фонді 16 „Могилів-Подільське реальне училище” – справи: № 42 „Клопотання, свідоцтва Копінвер Бели Борух-Лейбівни, яка проходила випробування на звання приватної вчительки” [45, арк. 1 – 12]; № 56 „Особова справа Шаніної Зинаїди, яка

здавала екзамени на звання сільської народної вчительки” [46, арк. 2 – 27]; № 71 „Особова справа Родневича Миколи, який проходив випробування на звання сільського народного вчителя” [47, арк. 2 – 12]; № 72 „Особова справа Лотоцького Константина, який проходив випробування на звання сільського народного вчителя” [48, арк. 1 – 14].

Царський уряд надавав важливого значення питанням підбору і підготовці вихователів гімназії і прогімназії, як провідників політики самодержавства щодо виховання підростаючого покоління в дусі імперських вимог і стандартів. Для таких осіб також були затверджені відповідні правила для випробувань на звання вихователя. Вимоги щодо цього є аналогічними до повних чи скорочених випробувань на звання учителя гімназії чи прогімназії, окрім пробних занять, яких взагалі не проводили. Особи, які закінчили середній навчальний заклад, підлягали скороченому випробуванню з груп предметів гімназійного курсу за власним вибором і бажанням. Групи предметів такі: російська мова з церковно-слов'янською і словесність; історія і географія; латинська або грецька мова; математика, фізика і фізична географія; природнича історія і хімія; французька або німецька мова. Після успішної здачі екзаменів претендентам видавались відповідні свідоцтва, їм присвоювалися ранги службовців, надавались пільги і встановлювалась зарплата аналогічно вчителям гімназій і прогімназій [6, с. 24 – 26].

Педагогічний екстернат також широко застосовувався для спеціальних випробувань на звання учителя повітового училища, домашніх педагогів, вчителя і вчительки парафіяльного і початкового народного училища, приватного початкового вчителя і вчительки. Система випробувань була такою ж як і вчителів гімназії і прогімназії, проте, якщо в повітових містах і містечках не було гімназій чи прогімназій, такі екзамени могли проходити в повітових училищах, але тільки для педагогів парафіяльних і початкових училищ та приватних вчителів. До спеціальних випробувань допускались чоловіки 17 і більше років, особи жіночої статі – з 16 років. Претенденти на вищезазначені звання подавали клопотання з обов'язковим переліком навчальних дисциплін,

вибраних для викладання прохачем, а до клопотання додавались свідоцтва про народження і хрещення, про освіту, чин, про схвальну поведінку тощо[6, с. 27 – 30].

Варто зазначити, що для таких категорій випробувальників проводились спеціальні випробування із загальних предметів, основних і допоміжних дисциплін. Випробування із загальних предметів склалися з усних екзаменів по Закону Божому (основні молитви, священна історія Старого і Нового завітів, короткий катехізис і пояснення суті богослужіння); письмового і усного випробування з російської мови (диктант, читання та переказ прочитаного матеріалу з синтаксичним і етимологічним розбором).

Письмові випробування з основних предметів проводились в обсязі гімназійного курсу з російської мови (передбачалось написання твору на задану тему і відповідь на усне питання із російської граматики); з математики (по одному питанню з арифметики і геометрії в письмовому вигляді); із історії (по одному питанню з російської і загальної історії в письмовому вигляді); з географії (по одному питанню з російської і загальної географії в письмовому вигляді). Для домашніх учителів і учительок додатково проводились випробування з іноземних мов [6, с. 31 – 32].

Усні випробування проводились з російської мови (правильне та виразне читання, етимологічний і синтаксичний розбір прочитаного; переклад з церковно-слов'янської мови на російську з поясненням форм цієї мови; характеристика форм та видів прози і поезії; переказ однієї з древніх билин, витягів з Нестероваго літопису і з творів Ломоносова, Державіна, Фонвізіна, Карамзіна, Жуковського, Крилова, Пушкіна, Лермонтова і Гоголя). Аналогічні усні випробування проводились з математики, історії, географії, новоєвропейських і старокласичних мов. Випробування з допоміжних дисциплін проводилися для вищезазначених претендентів тільки в усній формі (по два питання з кожного предмету) [6, с. 32 – 34].

Водночас необхідно зазначити, що в цьому процесі існувало багато заборон на професію. Деякі з цих заборон носили об'єктивний характер: до

випробувань не допускалися особи, що раніше притягалися до відповідальності за кримінальні злочини або відбували покарання в тюрмі чи на засланні. Однак суворі обмеження з боку імперського режиму стосувалися й благонадійності кандидата та його стійкість у православній вірі: царський уряд намагався не допустити проникнення у народ революційних настроїв і вільнодумства, інших проявів демократії. Обмежень же за національною ознакою не було, але тільки за однієї умови – кандидат повинен бути російськомовним. Тому випробувальник у пакеті документів повинен був надати довідку про свою благонадійність, а попечитель навчального округу перед призначенням кандидатів на вчительські посади одержував довідку від місцевого губернатора щодо їх моральних якостей та благонадійності [33].

Як вже зазначалось, така форма підготовки педагогічних кадрів як педагогічний екстернат зіграла важливу роль у вирішенні освітянських проблем на теренах Російської імперії, зокрема й в Подільській губернії. Це дозволило, по-перше, вирішити гостру нестачу вчителів різних категорій, по-друге, залучити представників інших спеціальностей до справи навчання і виховання дітей і молоді, по-третє, відкрити дорогу до одержання освіти представникам бідних станів, насамперед, дітям селян, зубожілих міщан і робітників, по-четверте, сприяла піднесенню загальнокультурного рівня мешканців Подільського краю.

Практичне значення проведеного дослідження ми вбачаємо у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані викладачами вузів при читанні курсів історії освіти і педагогічної думки в Україні, історії культури, історії краю тощо, розробці історико-педагогічних спецкурсів, посібників, підручників, інших навчально-методичних матеріалів. В перспективі необхідно продовжити вивчення і аналіз документальних та архівних матеріалів з метою більш ширшого і глибокого обґрунтування проблеми і написання навчального посібника.

Література

1. **Мукалов Н.** Народная школа в Юго-западном крае (Историко-статистический очерк) / Н. Мукалов. - К. : Тип. „Губернская”, 1892. – 60 с.
2. **Отчёт** попечителя Киевского учебного округа о состоянии начальных училищ, за 1912 год. – Статистические таблицы. Ведомость №4. - К.: Тип. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1913. – [1295] с разд. паг. с. : табл. – Печатано по распоряжению г. Попечителя Киевского Учебного Округа, тайного советника А. Н. Деревницкого.
3. **Заволока М. Г.** Загальноосвітні школи України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / М.Г. Заволока. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 105 с.
4. **Фармаковский В. И.** Начальная школа Министерства народного просвещения (По официальным источникам) / В.И. Фармаковский. - СПб.: Изд-во журнала «Русская школа», 1900. - 200 с.
5. **По вопросу** о специальных испытаниях по Министерству Народного Просвещения. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, объявленное Сенату Управляющим Министерством Народного Просвещения, Товарищем Министром. 1868. Апреля 22 // Полное собрание законов российской империи. – СПб., 1873. – Собрание второе. – Т. XLIII. – № 45752. – С. 450 – 452.
6. **О специальных** испытаниях на звание учителя и воспитателя гимназий и прогимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения . – СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1870. – Часть CXLXI. – С. 13 – 47.
7. **Циркулярное** предложение о допущении воспитанников духовных семинарий к сокращенному специальному испытанию на звание учителя уездного училища и домашнего учителя // Журнал Министерства Народного Просвещения . – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1871. – Часть CLVII. – С. 11 – 12.
8. **Сесак І. В.** Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.ІІ. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / І. В. Сесак. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 1999. – 184 с.

9. **Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО).** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 1 – 18.

10. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 1 – 4.

11. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 2 – 7.

12. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 264. – Арк. 1 – 155.

13. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 1 – 8.

14. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 1 – 15.

15. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 1 – 17.

16. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 1 – 11.

17. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 1 – 7.

18. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 1 – 12.

19. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1 – 53.

20. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 1 – 60.

21. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 1 – 6.

22. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 1 – 10.

23. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 1 – 4.

24. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 397. – Арк. 1 – 10.

25. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 399. – Арк. 1 – 13.

26. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 625. – Арк. 1 – 3.

27. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 554. – Арк. 1 – 106.

28. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 555. – Арк. 1 – 71.

29. **ДАХМО.** – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1 – 80.

30. **Бадья Л. А.** Екстернат як альтернативна форма підготовки вчителів початкового навчання у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. / Л. А. Бадья // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Частина 2 / Гол. ред. Мартинюк М. Т. – К. : Міленіум, 2006. – С. 20 – 26.

31. **Программы и правила для испытания лиц, желающих получить звания:** а) учителя уездного училища, б) домашнего учителя и учительницы, в) учителя и учительницы приходских и начальных училищ / Составил

В. Елисеев. Издание 17-ое. – Одесса, 1909. – 87 с.

32. **Свод** постановлений и распоряжений о специальных испытаниях на учительские звания / Составил Л. Извольский. – Киев, 1898. – 156 с.

33. **Новейшие** и подробные программы испытаний на домашнего учителя или учительницы и начального учителя или учительницы с новейшими дополнениями и разъяснениями / Составил Орлов. – СПб, 1911. – 192 с.

34. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 314. – Арк. 1 – 241.

35. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 329. – Арк. 1 – 153.

36. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 335. – Арк. 1 – 352.

37. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 361. – Арк. 1 – 137.

38. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 401. – Арк. 1 – 102.

39. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 414. – Арк. 1 – 31.

40. **ДАХМО.** – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 463. – Арк. 1 – 66.

41. **Державний** архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 1 – 135.

42. **ДАВО.** – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 1 – 240.

43. **ДАВО.** – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1 – 86.

44. **ДАВО.** – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 1 – 60.

45. **ДАВО.** – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 1 – 12.

46. **ДАВО.** – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 1 – 30.

47. **ДАВО.** – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 1 – 14.

48. **ДАВО.** – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 1 – 15.

N. Y. Balabust

Teaching Externship as a Form of the Teachers Training for Educational Sphere in Podillya Region (late XIX - early XX centuries)

On the basis of analyzed and studied law and regulations, as well as archival, historical, educational and documentary materials, the author of the article describes such form of the teacher training for educational sphere of Podillya region as teaching externship. The research highlights conducting of the special examination tests for people who wanted to get a teacher's title for gymnasiums and pre-gymnasiums, other educational institution of Empress Maria authority, country teacher, private primary teacher, teacher of fina art, drawing and calligraphy in schools and regional

secondary schools. The author has put into scientific circulation a number of materials from the funds of Vinnytsia and Khmelnytsky Regional State Archives.

Key words: Podillya region, education, training, teaching externship, teachers, students, tsarism, special tests, exams.

Відомості про автора

Балабуст Надія Юріївна – аспірант кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).

Стаття надійшла до редакції 18.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

N. Yu. Balabust, Kamyanets-Podilsk Ivan Ohienko National University

**TEACHING EXTERNSHIP AS A FORM OF THE TEACHERS TRAINING
FOR EDUCATIONAL SPHERE IN PODILLYA REGION
(LATE XIX – EARLY XX CENTURIES)**

Balabust N. Yu.

Teaching Externship as a Form of the Teachers Training for Educational Sphere in Podillya Region (late XIX – early XX centuries)

On the basis of analyzed and studied law and regulations, as well as archival, historical, educational and documentary materials, the author of the article describes such form of the teacher training for educational sphere of Podillya region as teaching externship. The research highlights conducting of the special examination tests for people who wanted to get a teacher's title for gymnasiums and pre-gymnasiums, other educational institution of Empress Maria authority, country teacher, private primary teacher, teacher of fine art, drawing and calligraphy in schools and regional secondary schools. The author has put into scientific circulation a number of materials from the funds of Vinnytsia and Khmelnytsky Regional State Archives.

Key words: Podillya region, education, training, teaching externship, teachers, students, tsarism, special tests, exams.

The study of this issue showed, that in the defined period the educational sphere in Podillya region always felt the urgent need and lack of not only school premises, equipment, textbooks, teaching aids and illustrative materials (maps, charts, graphs, diagrams), but also trained teaching staff. Taking into account that Podillya region had no other higher education institutions, except theological seminary; by the way, as in many Russian regions, at all times the issue about staff provision was on the agenda. The need for teachers was so great, that the Ministry of Education allowed to teach even retired non-commissioned officers, naval officers, district clerks, deacons, sextons and priests. As we can see, the relevance and importance of the researching problem, its social, pedagogical and scientific significance, advisability of a thorough analysis and reconsideration determined the choice of the theme of this article.

To the above issues, according to the analysis, repeatedly mentioned pre-revolutionary, Soviet and modern national researchers such as L. Anokhina, M. Barsov, L. Badya, Sh. Hanelin, M. Zavoloka, V. Yelisyeyev, V. Smyrnov, V. Naumenko, K. Mikhalevych, N. Zinchenko, S. Siropolko, N. Mukalov, R. Rodyn, O. Vanchakov, P. Zhiltsov, V. Velychkina, F. Koroliiov, V. Trutovsky, F. Teremytin, M. Zavalova, F. Panachyn, I. Sesak, H. Mitin, V. Farmakovsky, V. Huldman, T. Yakovets and others.

In their publications, some aspects of this topic were highlighted, however a comprehensive generalizing research has not been made, because of this *the goal of this article* is to make an attempt of the thorough and reasoned analysis of such important issue, as the teachers training for the educational sphere in Podillya region late XIX – early XX century.

According to archival and documentary materials, situation of teachers in Podillya region, as in most other provinces of the Russian Empire, was extremely difficult, their work was low-paid, their educational and professional level was insufficient, and the material support was poor, the lack of decent housing, moral and political abjection, low prestige of pedagogical work were the cause of a turnover of teaching staff, especially in rural schools, etc. For example, in 1868 in Podillya region, only in 538 of the 1159 church schools teachers taught with a particular education (among them were retired soldiers, non-commissioned officers, district clerks, literate farmers, etc.), while in others were local deacons, sextons, sometimes priests. Of all the teachers only 813 people received salary, a minimum was 4 rubles and a maximum was 240 rubles per year [1, p. 25 – 26]. If in 1899 only 30% of teachers received 300 rubles per year, then in 1911 in Podillya region ministerial primary schools teachers were paid less than 50 rubles – 293 people, from 50 to 100 rubles – 464 people, from 100 to 150 rubles – 79 people, from 150 to 200 rubles – 27 people, and more than 200 rubles – 834 people [2]. It should also be noted that if teachers of secondary and high schools in the Russian provinces received from 750 to 2 thousand rubles per year, the primary school teacher in Ukraine received a total of 50 to 350 rubles [3, p. 39].

As it was already mentioned, the difficult financial situation, the unresolved housing issues, absence of opportunity to buy necessary methodological, historical and fiction literature, to have own library had a negative effect on renovation of teachers' staff with clever and talented teachers. Therefore, during late XIX – early XX century, practice of external teaching studies became widespread. Teachers in primary schools, instructors and educators of gymnasiums, progymnasiums, lyceums, specialized schools were people, who passed special examinations in certain educational institutions and received a certificate. At the end of XIX century, there were about 20% of such teachers in the educational sphere of the Russian Empire, including Podillya region, [4, p. 141]. It is clear that in the defined period the government prepared and adopted a number of legislative, regulatory and instructional acts on the preparation of teaching staff, who were not trained in secondary teacher training institutions. For example, on April 22, 1868, the appropriate rules “About special tests by the Ministry of Public Education” were approved, which were foresaw, that examination is carried out to obtain the following ranks: a) teacher of gymnasium, progymnasium, and educational institutions and departments of Empress Mariya; b) educator of gymnasium and progymnasium; c) teacher of county schools; d) private primary teacher (male and female); e) teacher of painting, drawing and calligraphy in gymnasiums and county schools. Those, who earlier had received the following ranks, were not subject to the new testing [5, p. 450 – 452].

It should be noted, that externship was launched as a temporary measure for fast filling of teaching staff in educational institutions without much effort and expenses from the state, because the training of such a specialist did not need a lot of time and money, but vice versa – there was certain payment for taking examinations, getting the certificate and the stamp duty (totally 6 rub., 75 kop.). Retake of exams was also paid in full. Over time, this temporary measure actually became the permanent. People from poor families did not have to pay for the test. However, having received the rank of teacher such people, as a rule, were sent to work in remote villages [30, p. 20 – 21].

It was established that special tests were of two types: full and shortened. People who passed the whole gymnasium course, but did not have a certificate of course completion from any higher institution of the empire government were subjected to take full test. Also, this applied to those, who completed higher education institution, but not according to the sphere of the future profession [6, p. 14].

People, who received their education in one of the higher educational institutions of the empire and had a favorable certificate of course completion of the faculty, the main subject chosen in order to obtain the appropriate teacher's rank, were subjected to take short special tests. Candidates and masters of theological academies, who wished to become teachers in gymnasium and progymnasium, had the test according to the rules approved by the Minister of Public Education on April 1, 1867 [6, p. 14 – 15]. Graduates of the theological seminaries, including Podillya region, who wanted to get the rank of county specialized school teacher or home teacher, had opportunity to take a special shorten test according to the circular regulation of Minister of Public Education dated August 7, 1871 [7, p. 11].

People, who have completed a full course at the Imperial Institute of History and Philology, graduates from university teachers' seminaries, and according to some Ministry of Public Education regulations, did not have to take a special test. By the way, in the Russian Empire there were only two historical-philological institutions – in St. Petersburg and Nizhyn. However, the numerically small number of graduates from these educational institutions could not provide appropriate teaching staff for the growing number of gymnasiums and progymnasiums. For instance, in 1875 – 1900's only 321 teachers graduated from Nizhyn Institute of History and Philology [8, c. 131].

People, who wanted to obtain the appropriate teachers' ranks, took full and shortened tests in higher education institutions, and if in the provinces, including in Podillya region, there were no such institutions; tests were carried out in gymnasiums and other secondary specialized institutions. In the universities and institutes special testing committees were created under the guidance of the district inspector or

professor of institution, and in the gymnasiums – at the educational councils, chaired by the headmaster of gymnasium. Concerning foreigners, who also wanted to become teachers, they had to go through the full tests if there were no certificates of the end of any secondary special institutions in the Empire, and those, who had appropriate certificate, were subjected to take a shortened test.

In Podillya region teaching externship was basically in Kamyanets-Podilsk male and female gymnasiums, in direction of public specialized schools, in Proskurivsk Oleksiyivsk real specialized school, real specialized school in Vinnytsya, in Nemirivsk male gymnasium and more.

In 1888, Holy Synod of the Russian Orthodox Church gave the right for Councils of Theological seminaries and specialized schools, Councils of Diocesan Women's specialized school and female specialized school boards of clerical department to hold special examinations and to issue certificates of teachers in parochial schools (for male and female) [31, 32]. Since 1884, graduates of seminaries were allowed to occupy teacher positions in rural schools without the test lesson, because in such institutions the subject of pedagogy was studied [33].

Interested people submitted petitions to the rector of the university, or in accordance to headmaster of gymnasium, where they indicated, which subject they would like to receive the rank of a teacher. To the petition were added: a certificate of birth and baptism, education certificate or diploma, favorable behavior certificate and so on. People, who were tested, had to perform written works, oral exams, give two test classes. Special programs, prepared by the examiners of the appropriate subjects, were the basis for the written and oral tests. Test lessons were held in primary and higher classes in the presence of the head of the institution or members of the test committee, teaching councils. The tests were carried out from September 1 to May 1 of the school year [6, p. 16 – 18].

According to the „Rules for special tests for the rank of teacher and tutor of progymnasium and gymnasiums” at the exam of the Russian language and Church Slavonic literature, an interested people had to highlight in written form one question from basic subjects: the historical grammar of Russian, the Church Slavonic language

and the history of Russian literature, and two oral questions of these subjects. Logic and psychology (one question), and Latin language (translation of the Latin text into Russian) were extra subjects [6, p. 18 – 19].

Speaking about mathematics and physics, people had to take main subjects – mathematics (two written tasks and five oral questions), physics and physical geography (two written tasks and three oral questions), and extra subject – astronomy (one oral question). As for history, there was required a profound knowledge of the Russian language and general history, particularly ancient history (in written form one question about the Russian language, and one question about general history, orally – two questions about Russian history, three questions about general history: one about the ancient times, one about the Middle Ages, and one about new period). As for geography, there was required thorough knowledge of the political geography with the statistical calculations as well as with basic knowledge of the mathematical and physical geography (in written form – one question about Russian geography and one question about the general geography, orally – two questions about the Russian language and three questions about the general geography: one about the political, one about the mathematical and one about the physical discipline). Extra subject of the history and geography – the Latin language (oral translation of Latin text into the Russian language). Major subjects were zoology, botany, mineralogy and chemistry (inorganic, organic and analytical) at the tests of natural history and chemistry. There were two questions for each subject in written form and orally. Auxiliary subjects were experimental physics and physical geography – two oral questions for each. Probationers, who wanted to get the rank of foreign languages teacher, were in similar conditions [6, p. 21 – 23].

People, who passed all the tests and had satisfactory test lessons, were given certificate by school district, they were given a certain rank as civil servant and they had a right for financial support, salaries, pensions and other privileges in accordance with the regulations of gymnasiums and progymnasiums, approved by the imperial decree dated November 19, 1864 [6, p. 24].

In Vinnytsya and Khmelnytsk regional states archives as well as in the Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv), there are a lot of petitions, applications, requests and appeals from people of different classes and ranks about their admission to special tests for teacher ranks and obtaining the appropriate certificates that entitle to teach selected school subjects in gymnasiums, progymnasiums, specialized schools of different types, religious institutions, in private homes and others. For example, in Khmelnytsk archive in the fund № 319 „Kamyanets-Podilsk male gymnasium” there is stored a private case № 32 “About the petition of various people about admission for tests to get a rank of teacher in county specialized schools” [9, p. 2 – 18], as well as the request of F. Markevych to get a rank of singing teacher in the gymnasium [10, p. 1 – 4], L. Hakkebut - to take the test and to have permission to teach children in Podillya region [11, p. 2 – 7], case number 264 “Application for admission to the examination for the rank of teacher in urban and rural parish specialized schools, primary public and private teachers, formulary lists and certificates of exam” [12, p. 1 – 155], the petition of F. Zhukovsky for admission to the examination for the rank of mathematics teacher in district specialized schools [13, p. 2 – 8], L. Syniogub – for the rank of mathematics teacher in district specialized schools [14, p. 2 – 13], Ye. Solomon – for the rank of the Russian language and literature home teacher [15, p. 2 – 15], F. Delenovych – for the rank of the rural public specialized school teacher [16, p. 2 – 9], A. Lobatynsky – for the rank of rural single-class public specialized school teacher [17, p. 2 – 6], H. Revus – for the rank of arithmetic and geography teacher in district school [18, p. 2 – 10], case № 136 and 137 “Petition of private persons for admission to the examination for the rank of the rural parish teacher, primary schools and private teachers” [19, p. 2 – 51], “Petition of various persons for admission to the examination for the rank of mathematics teacher in district specialized schools” [20, p. 2 – 55], M. Sochynsky – for the rank of the rural parish specialized school teacher [21, p. 2 – 5], I. Shtemberh – for the rank of teacher in urban parochial specialized schools [22, p. 2 – 9], M. Bulatova – for the rank of teacher in rural parish and primary public specialized school [23, p. 1 – 4] A. Hrontovsky – for the rank of geography teacher in district specialized school [24, p. 2 – 8], Ts. Selska – for the

rank of French language teacher [25, p. 2 – 11], H. Uhrynovych – for the rank of the district teacher [26, p. 1 – 3], other cases № 554 and 555 – about admission to the rank of a primary school teacher [27, p. 2 – 104, 28 p. 2 – 69] and others.

In the fund № 57 “Proskurivsk Oleksiyiv real specialized school” there is stored a lot of similar cases, such as case № 15 “Petition of different persons about their admission to the examination for the rank of public specialized schools teacher”, where there is the request of Ye.Osvyanytska, M.Velsky, Ye. Lipnytsky, M. Taranovych and many others, who wanted to obtain such rank [29, p. 1 – 80]. Such cases, as already was noted, are concentrated in the Khmelnytsk regional state archive in the funds of “Kamyanets-Podilsk Mariyinsk female gymnasium”, “Direction of public specialized schools”, in Vinnytsya regional state archive in the funds of “Vinnytsya Teachers’ Institute”, “Vinnytsya real specialized school”, “Mogyliv-Podilsk real specialized school” and so on.

Thus, in the fund № 65 “Kamyanets-Podilsk Mariyinsk female gymnasium” there is stored a lot of similar cases, for example, the case № 314 “List of persons, who passed the exams without attending classes and the results of examinations” [34, p. 2 – 189]; case № 329 “Application for admission to the examination externally” [35, p. 2 – 46], case number 335 “Application for an external exam” [36, p. 4 – 342], case № 361 “The results of examinations of people, who passed them externally” [37, p. 3 – 134], case № 401 “Certificates of external exams” [38, p. 2 – 99]; case № 414 “List of people, who passed the exams without attending classes” [39, p. 2 – 35], case № 463 “Application for admission to examination externally” [40, p. 2 – 65] and others.

There are cases in the fund № 15 “Vinnytsya real specialized school”, for example: № 115 “Correspondence with the trustee of Kyiv educational district about unreliability of the students and tests to get the rank of primary school teacher” [41, p. 3 – 132]; № 135 “Examination works of people, who passed an exam to get the rank of teachers” [42, p. 2 – 236]; № 136 “Test Reports” [43, p. 3 – 85]; № 191 “Transferable certificates and documents of those, who passed the test externally in real specialized school” [44, p. 2 – 58] and others. There are cases in the fund 16

“Mogyliv-Podilsk real specialized school”: № 42 “Petitions and certificates of Kopinver Bela Borukh-Leybivna, who passed tests to get the rank of private teacher” [45, p. 1 – 12]; № 56 “Personal file of Zynayida Shanina, who passed an exam to get the rank of rural public teacher” [46, p. 2 – 27]; № 71 “Personal file of Mykola Rodnevych, who passed exams for the rank of public rural teacher” [47, p. 2 – 12]; № 72 “Personal file of Konstyantyn Lototsky, who was passed exams for the rank of public rural teacher” [48, p. 1 – 14].

Imperial Government considered a priority for issue of selection and training of teachers in gymnasiums and progymnasiums, as experts of the autocracy policy concerning upbringing of the younger generation in the spirit of imperial requirements and standards. For those people there were also approved appropriate rules of testing to get the rank of teacher. The requirements for this were similar to the full or shortened tests to get the rank of teacher of gymnasiums or progymnasiums, except test classes, that were generally not performed. People, who graduated from secondary school, were subjected to take shortened test of the gymnasium course subjects chosen by their own choice and will. There were such groups of subjects: Russian and Church Slavonic languages and literature, history and geography, Latin or Greek languages, mathematics, physics and physical geography, natural history and chemistry, French or German languages. If people passed exams successfully, they were given appropriate certificate, they were assigned the rank of official, given benefits and certain salary the same as teachers in gymnasiums and progymnasiums had [6, p. 24 – 26].

Teaching externship was also widely used for special tests to get the rank of district specialized school teacher, home teacher, teacher (male or female) of the parish and the primary public specialized school, private primary teacher (male or female). The system of testing was the same as for teachers of gymnasiums or progymnasiums; however, if the district towns and cities had no gymnasiums or progymnasiums, such exams could take place in the district specialized schools, but only for teachers of parish and primary schools and private teachers. Male over 17 years old and female over 16 years old were allowed to pass special tests. Candidates

for aforementioned ranks wrote a petition with the obligatory list of educational disciplines, which were selected by person for studying, and to the petition there were attached a certificate of birth and baptism, education, rank, of the favorable behavior and so on [6, p. 27 – 30].

It should be noted, that for such categories of persons, who had testing, there were carried out special tests in general subjects, main and extra disciplines. Tests of general subjects consisted of oral examinations for the Law of God (the main prayer, sacred history of the Old and New Testaments, a short catechism and explanation of the worship nature), written and oral test of the Russian language (dictation, reading and retelling of reading material with the syntactic and etymological analyzes).

Written tests in the main subjects were carried out in the scope of gymnasium course of the Russian language (it was supposed to write a composition on a given topic and answer an oral question of Russian grammar); of mathematics (in written form one question about arithmetic and one question about geometry); of history (one question about Russian history and one question about general history in written form); of geography (one question about Russian geography and one question about general geography in written form). Additional tests of foreign languages were carried out for home teachers (male or female) [6, p. 31 – 32].

Oral tests were carried out in the Russian language (correct and clear reading, etymological and syntactic analyzes of reading material; translation from the Church Slavonic into the Russian language with an explanation of this language forms; characteristics of the types and forms of prose and poetry; retelling one of the ancient epics, extracts from Nester Chronicle and from works of Lomonosov, Derzhavin, Fonvizin, Karamzin, Zhukovsky, Krylov, Pushkin, Lermontov and Hohol). The same oral tests were carried out in mathematics, history, geography, new European and old classical languages. Tests in extra disciplines were carried out for the above people only in oral form (two questions for each subject) [6, p. 32 – 34].

At the same time, it should be mentioned, that in this process there were many prohibitions for the profession. Some of these prohibitions had an objective character: people, who earlier committed a criminal offense, served their sentences in prison or

were in exile, were not allowed to take a test. However, severe restrictions from the imperial regime were also related with reliability of the candidate and his or her stability in the Orthodox faith: the royal government tried to prevent the penetration of revolutionary sentiments and freethinking to the people, and other manifestations of democracy. There were no restrictions which were based on nationality, but only under one condition – the candidate had to speak the Russian language. Because of this, person, who had test, had to provide information about his reliability in a package of documents, and trustee of educational district, before the appointment of candidates for teachers' posts, received reference from the local governor to their moral qualities and charity [33].

As it was mentioned, such form of the teachers training as teaching externship played an important role in solving educational problems in the Russian Empire, including Podillya region. This allowed, firstly, to solve the acute shortage of teachers of different categories, secondly, to involve members of other professions to issue of training and education of children and youth, thirdly, to open the way to get education for representatives of the poor, especially for children of peasants, impoverished dwellers and workers, fourthly, this contributed to the raising of the general cultural level of the inhabitants of the Podillya region.

We consider that practical significance of the study is that the materials and conclusions of the research can be used by university professors for reading courses of history of education and educational thought in Ukraine, cultural history, history of the region, etc., the development of historical and pedagogical special courses, manuals, textbooks and other educational and methodical materials. In future it is necessary to continue the study and analysis of documentary and archival materials with the purpose of broader and deeper justification of problems and writing educational manual.

References

1. **Mukalov N.** Narodnayja shkola v Yugo-zapadnom kraye (Istoriko-statisticheskiy ocherk) [Public school in Southwest Region (Historical statistical

essay)]: – K. : “Gubernskaya”, 1892. – 60 p. (rus)

2. **Otchyot** popechatelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii nachal'nyh uchilishh, za 1912 god. – Statisticheskie tablicy. Vedomost №4. – K. : T-va I. N. Kushnerev i K., 1913. – [1295] s razd. pag. s. : tabl.[The report of the Kiev school district trustee on the state of primary schools 1912. – Statistical Tables. Statement № 4.]: – Pечатano po rasporyazheniyu g. Popechatelya Kievskogo Uchebnogo Okruga, taynogo sovetnika A. N. Derevickogo. (rus)

3. **Zavoloka M.H.** Zahalnoosvitni shkoly Ukrayiny v kintsi XIX – na pochatku XX st. [Secondary schools of Ukraine in the late XIX – early XX century.]: – K.: Vyd-vo Kyiv. in-tu, 1971. – 105 p. (ukr)

4. **Farmakovskiy V.I.** Nachalnaya shkola Ministerstva narodnogo prosveshheniya (Po oficial'nym istochnikam) [Primary School of Ministry of Public Education (According to official sources)]: – SPb.: Izd-vo zhurnala “Russkaya shkola”, 1900. – 200 p. (rus)

5. **Po voprosu** o specialnyh ispytaniyah po Ministerstvu Narodnogo Prosveshheniya. [On the issue of special tests of the Ministry of Public Education.]: Vysochayshe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta, ob'yavlennoe Senatu Upravlyayushhim Ministerstvom Narodnogo Prosveshheniya, Tovarishhem Ministrom. 1868. Aprelya 22 // Complete Collection of Laws of the Russian Empire.– SPb., 1873. – Sobranie vtoroe. – T. XLIII. – № 45752. – p. 450 – 452. (rus)

6. **O specialnyh** ispytaniyah na zvanie uchitelya i vospitatelya gimnaziy i progimnaziy // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshheniya. [About the special tests to get the rank of teacher and educator of gymnasiums and progymnasiums // Journal of the Ministry of Public Education]: – SPb.: V.S.Balashcheva, 1870. – Part CXLXI. – p. 13 – 47. (rus)

7. **Cirkulyarnoe** predlozhenie o dopushhenii vospitannikov duhovnyh seminariy k sokrashhennomu special'nomu ispytaniyu na zvaniya uchitelya uezdnogo uchilishha i domashnego uchitelya // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshheniya. [Circular proposal of approval students of theological seminaries to shortened special test to get the rank of the district school teacher and home teacher

// Journal of the Ministry of Public Education]: – SPb. : V.S. Balasheva, 1871. – Part CLVII. – p. 11 – 12. (rus)

8. **Sesak I.V.** Osvita na Podilli. U 2-kh chastynakh. Ch.II. Seredni navchal`ni zaklady Podillya u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Education in Podillya. In 2 parts. Ch.II. Secondary schools institutions of Podillya in the late XIX – early XX century.]: – Kam`yanets`-Podil`s`kyy: Abetka, 1999. – 184 p. (ukr)

9. **Derzhavny** arkhiv Khmelnytskoyi oblasti (dali – DAKhO). [State Archive of Khmelnytsky region]: – F. 319. – Op. 1. – Spr. 32. – p. 1 – 18. (ukr)

10. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 58. – p. 1 – 4. (ukr)

11. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 58. – p. 2 – 7. (ukr)

12. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 264. – p. 1 – 155. (ukr)

13. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 67. – p. 1 – 8. (ukr)

14. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 82. – p. 1 – 15. (ukr)

15. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 83. – p. 1 – 17. (ukr)

16. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 121. – p. 1 – 11. (ukr)

17. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 123. – p. 1 – 7. (ukr)

18. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 125. – p. 1 – 12. (ukr)

19. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 136. – Ark. 1 – 53. (ukr)

20. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 137. – p. 1 – 60. (ukr)

21. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 144. – p. 1 – 6. (ukr)

22. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 146. – p. 1 – 10. (ukr)

23. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 190. – p. 1 – 4. (ukr)

24. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 397. – p. 1 – 10. (ukr)

25. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 399. – p. 1 – 13. (ukr)

26. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 625. – p. 1 – 3. (ukr)

27. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 554. – p. 1 – 106. (ukr)

28. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 555. – p. 1 – 71. (ukr)

29. **DAKhO.** – F. 319. – Op. 1. – Spr. 15. – p. 1 – 80. (ukr)

30. **Badya L.A.** Eksternat yak alternatyvna forma pidhotovky vchyteliv pochatkovoho navchannya u druhiy polovyni XIX – pochatku XX st. / L. A. Badya //

Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. [Teaching externship as an alternative form of the teachers training of primary education in the late XIX - early XX century. Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. Part 2]: Gol. red. Martynyuk M.T. – K. : Milenium, 2006. – p. 20 – 26. (ukr)

31. **Programmy** i pravila dlya ispytaniya lic, zhelayushhih poluchit zvaniya: a) uchitelya uezdnogo uchilishha, b) domashnego uchitelya i uchitel'nicy, v) uchitelya i uchitel'nicy prihodskih i nachal'nyh uchilishh / Sostavil V. Eliseev. [Programs and rules for testing persons to get the rank of: a) the teacher of the district school, b) home teacher, c) teacher of parish elementary schools / Compiled by Eliseev.]: – 17th Edition. – Odessa, 1909. – 87 p. (rus)

32. **Svod** postanovleniy i rasporyazheniy o special'nyh ispytaniyah na uchitelskie zvaniya / Sostavil L. Izvol'skiy. [Set of decrees and orders of specific tests to get teacher's rank / Compiled by L. Izvol'skiy.]: – Kiev, 1898. – 156 p. (rus)

33. **Noveyshie** i podrobnie programmy ispytaniy na domashnego uchitelya ili uchitel'nicy i nachalnogo uchitelya ili uchitel'nicy s noveyshimi dopolneniyami i raz'yasneniyami / Sostavil Orlov. [The latest and detailed testing programs to get rank of home teacher and primary teacher with the latest additions and clarifications / Compiled by Orlov.]: – SPb, 1911. – 192 p. (rus)

34. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 314. – p. 1 – 241. (ukr)

35. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 329. – p. 1 – 153. (ukr)

36. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 335. – p. 1 – 352. (ukr)

37. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 361. – p. 1 – 137. (ukr)

38. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 401. – p. 1 – 102. (ukr)

39. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 414. – p. 1 – 31. (ukr)

40. **DAKhO**. – F. 65. – Op. 1. – Spr. 463. – p. 1 – 66. (ukr)

41. **Derzhavny** arkhiv Vinnytskoyi oblasti (dali – DAVO). [State Archive of Vinnytsya region]: – F. 15. – Op. 1. – Spr. 115. – p. 1 – 135. (ukr)

42. **DAVO**. – F. 15. – Op. 1. – Spr. 135. – p. 1 – 240. (ukr)

43. **DAVO**. – F. 15. – Op. 1. – Spr. 136. – p. 1 – 86. (ukr)

44. **DAVO.** – F. 15. – Op. 1. – Spr. 191. – p. 1 – 60. (ukr)
45. **DAVO.** – F. 16. – Op. 1. – Spr. 42. – p. 1 – 12. (ukr)
46. **DAVO.** – F. 16. – Op. 1. – Spr. 56. – p. 1 – 30. (ukr)
47. **DAVO.** – F. 16. – Op. 1. – Spr. 71. – p. 1 – 14. (ukr)
48. **DAVO.** – F. 16. – Op. 1. – Spr. 72. – p. 1 – 15. (ukr)

Балабуст Н. Ю.

Педагогічний екстернат як одна з форм підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії (друга половина XIX - початок XX ст.)

Автором статті на основі вивчених і проаналізованих правових та нормативних актів, а також архівних, історико-педагогічних та документальних матеріалів висвітлено таку форму підготовки вчителів для освітньої галузі Подільської губернії (друга половина XIX - початок XX ст.), як педагогічний екстернат. В статті акцентовано увагу на проведенні спеціальних випробувальних екзаменів для осіб, які бажали отримати звання учителя гімназії і прогімназії, а також навчальних закладів відомства імператриці Марії, вихователя гімназії і прогімназії, учителя повітових училищ, приватного початкового учителя і вчительки, вчителя малювання, креслення і чистописання в гімназіях і повітових училищах. Водночас введено в науковий обіг низку матеріалів з фондів Вінницького і Хмельницького обласних державних архівів.

Ключові слова: Поділля, освіта, підготовка, педагогічний екстернат, вчителі, учні, царизм, спеціальні випробування, екзамени.

Балабуст Н. Ю.

Педагогический экстернат как одна из основных форм подготовки педагогических кадров для образовательной сферы Подольской губернии (вторая половина XIX - начало XX в.)

Автором статьи на основе изученных и проанализированных правовых и нормативных актов, а также архивных, историко-педагогических и документальных материалов отражена такая форма подготовки учителей для образовательной отрасли Подольской губернии (вторая половина XIX - начало XX в.) как педагогический экстернат. В статье акцентировано внимание на проведении специальных испытательных экзаменов для лиц, желающих получить звание учителя гимназии и прогимназии, а также учебных заведений ведомства императрицы Марии, воспитателя гимназии и прогимназии, учителя уездных училищ, частного начального учителя и учительницы, учителя рисования, черчения и чистописания в гимназиях и уездных училищах. А также введено в научный оборот ряд материалов из фондов Винницкого и Хмельницкого областных государственных архивов.

Ключевые слова: Подолье, образование, подготовка, педагогический экстернат, учителя, ученики, царизм, специальные испытания, экзамены.

Information about the author

Balabust Nadia Yuriyivna – postgraduate student of pedagogical department in Kamyanyets-Podilsk Ivan Ohienko National University. Main scientific interests are focused around issue of teachers training for educational sphere in Podillya region (late XIX – early XX centuries).

The article was received by the Editorial Office on 18.03.2013

The article was put into print on 26.04.2013